

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI: QIYOSIY TAHLIL

Masharipova Shoxida Umidbekovna

Xiva tuman 10-son maktabning Oliy toifali ingliz tili o'qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21789508>

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning semantik tabiati qiyosiy aspektida o'rganildi. Tadqiqotda frazeologik ma'noning yaxlitligi, obrazlilik, konnotativlik, baholash xususiyati, ko'pma'nolilik hamda milliy-madaniy belgilanish masalalariga e'tibor qaratildi. Ikki tildan tanlangan birliklar komponent tahlili, qiyosiy-semantik va kontekstual tahlil metodlari yordamida tekshirildi. Natijalar o'zbek va ingliz frazeologizmlarida umumiy konseptual asoslar mavjudligini, biroq ularning obraz manbasi, emotsional darajasi va madaniy assotsiatsiyalarida sezilarli farqlar kuzatilishini ko'rsatdi. To'liq, qisman va muqobilsiz semantik munosabatlar ajratilib, frazeologik ekvivalentlik faqat lug'aviy ma'no bilan emas, balki uslubiy bo'yoq, pragmatik vazifa va kontekstga moslik bilan belgilanishi asoslandi.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, semantika, qiyosiy tahlil, obrazlilik, konnotatsiya, ekvivalentlik, milliy-madaniy ma'no, o'zbek tili, ingliz tili

Frazeologik birliklar xalqning tarixiy tajribasi, dunyoni idrok etish usuli, qadriyatlar va nutqiy an'analarni barqaror shaklda ifodalaydi. Ularning ma'nosi tarkibidagi so'zlarning alohida ma'nolari yig'indisiga teng bo'lmay, ko'pincha yaxlit, ko'chma va obrazli mazmun sifatida yuzaga chiqadi. Shuning uchun turli tizimlarga mansub o'zbek va ingliz tillari frazeologiyasini qiyoslash umumiy semantik qonuniyatlar bilan milliy xususiyatlarni farqlash imkonini beradi. Tadqiqotning maqsadi ikki tildagi frazeologik birliklarning ma'no tuzilishi, konnotativ imkoniyatlari va ekvivalentlik darajalarini aniqlashdan iborat. Frazeologizmlarni qiyoslash tarjima, leksikografiya va chet tilini o'qitishda ham

muhim, chunki tashqi shakli o'xshash birliklar har doim bir xil pragmatik yoki baholovchi mazmunni anglatmaydi.

Material sifatida o'zbek va ingliz frazeologik lug'atlari, badiiy matnlar hamda kundalik nutqda faol qo'llanadigan birliklardan tanlangan namunalar olindi. Tadqiqotda qiyosiy-semantik metod orqali birliklarning asosiy va qo'shimcha ma'nolari solishtirildi. Komponent tahlili obrazni shakllantiruvchi tayanch leksemalarning semantik vazifasini ochishga xizmat qildi. Kontekstual tahlil frazeologizm ma'nosining nutq vaziyatida qanday aniqlashishini ko'rsatdi. Shuningdek, ekvivalentlik to'liq, qisman va muqobilsiz munosabatlar asosida baholandi. Tahlilda denotativ mazmun, emotsional-ekspressiv bo'yoq, ijobiy yoki salbiy baho, uslubiy qatlam va milliy-madaniy assotsiatsiya birgalikda hisobga olindi.

Tahlil ikki tilda insonning hissiy holati, xulqi, aqliy faoliyati, ijtimoiy munosabati va mehnatga munosabatini ifodalovchi ko'plab umumiy semantik maydonlar mavjudligini ko'rsatdi. Masalan, o'zbek tilidagi "boshi osmonga yetmoq" birligi kuchli quvonchni bildiradi. Ingliz tilidagi "to be over the moon" ham yuqori darajadagi xursandchilikni anglatadi. Ularning denotativ mazmuni va emotsional yo'nalishi yaqin bo'lsa-da, obraz manbasi farqlanadi: o'zbek birligida balandlik va osmon, ingliz birligida esa oy bilan bog'liq tasavvur yetakchilik qiladi. Bu holat qisman obrazli ekvivalentlikni namoyon etadi.

"Og'ziga talqon solmoq" va "to keep one's mouth shut" birliklari sukut saqlash ma'nosida mushtarakdir. Inglizcha birlikning ichki shakli bevosita "og'izni yopiq tutish" harakatiga tayansa, o'zbekcha ifoda talqon tufayli gapira olmaslik holatini obrazlashtiradi. Har ikkisi bir vaziyatda qo'llanishi mumkin, ammo o'zbek birligi ko'proq kinoya va tanqidiy ohangga ega. Demak, denotativ tenglik uslubiy va pragmatik tenglikni avtomatik ravishda ta'minlamaydi.

To'liqroq semantik moslik "bir yoqadan bosh chiqarmoq" va "to act as one" birliklarida kuzatiladi. Ular hamjihatlik, yagona maqsad sari birgalikda harakat qilishni bildiradi. Shunga qaramay, o'zbek frazeologizmi kiyim detali orqali

jamoaviy birlikning yorqin manzarasini yaratadi, inglizcha ifoda esa nisbatan mavhumdir. “Ko‘z yumoq” birligi kontekstga ko‘ra “vafot etmoq” yoki “kamchilikni ataylab ko‘rmaslik” ma’nolarini ifodalaydi. Ingliz tilidagi “to close one’s eyes” ham ayrim vaziyatlarda e’tiborsiz qoldirishni anglatadi, biroq o‘lim ma’nosida har doim barqaror ekvivalent bo‘la olmaydi. Bu misol frazeologik polisemiya tillararo qiyosda ma’no tarmoqlarini alohida tekshirishni talab qilishini ko‘rsatadi.

O‘zbek frazeologiyasida qarindoshlik, non, dasturxon, yuz, ko‘z va yurak obrazlari faol bo‘lib, ular jamoaviylik, hurmat, or-nomus va samimiyatni ifodalashga moyildir. Ingliz frazeologiyasida esa *body, hand, heart, head, road, game* kabi komponentlar shaxsiy harakat, tanlov, raqobat yoki hissiy holatni ifodalashda sermahsuldir. Bunday farq mutlaq emas, ammo frazeologik fondning madaniy yo‘nalishini ko‘rsatadi. Muqobilsiz birliklarni so‘zma-so‘z tarjima qilish ko‘pincha noto‘g‘ri tasavvur tug‘diradi; ularning mazmuni funksional analog, izoh yoki kontekstual almashtirish orqali berilishi lozim.

Natijalar frazeologik ma’no uch o‘zaro bog‘liq qatlamdan tarkib topishini ko‘rsatadi: predmet-mantiqiy mazmun, obrazli motivatsiya va konnotativ-pragmatik qiymat. Qiyoslash faqat birinchi qatlam bilan cheklansa, birliklar o‘rtasidagi farq to‘liq ochilmaydi. Masalan, “qo‘li ochiq” va “open-handed” saxiylikni ifodalab, obraz hamda baholash jihatidan ancha yaqin turadi. Aksincha, “tarvuzi qo‘ltig‘idan tushmoq” ma’nosini ingliz tilida ayni obraz bilan beradigan barqaror birlik mavjud emas; “to be disappointed” mazmunni yetkazadi, lekin milliy obraz va ekspressivlikni yo‘qotadi. Shunday birliklar tarjimonda ma’no aniqligi bilan estetik ta’sir o‘rtasida tanlov qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Bundan tashqari, bir xil komponent qatnashgan birliklar ham semantik jihatdan soxta muqobillik hosil qilishi mumkin. Masalan, tana a’zosi nomi ikki tilda mavjud bo‘lsa-da, u bilan bog‘langan madaniy ssenariy va nutqiy maqsad turlicha bo‘ladi. Shu bois ikki tilli lug‘atlarda frazeologizmning oddiy tarjimasi bilan cheklanmasdan, uning baholash belgisi, qo‘llanish doirasi va namunaviy kontekstini

ham ko'rsatish maqsadga muvofiq. Bu yondashuv til o'rganuvchilarning frazeologik birliklarni noo'rin vaziyatda ishlatishi yoki yashirin kinoyani anglamasligi kabi xatolarni kamaytiradi.

Frazeologizmlarning semantik o'xshashligi inson tajribasining universalligi bilan, farqlari esa tabiat, turmush tarzi, tarixiy xotira va kommunikativ me'yorlarning o'ziga xosligi bilan izohlanadi. Shu sababli ekvivalentlik darajasini belgilashda lug'aviy ma'no, obraz, baho, emotsional kuch, uslub va qo'llanish vaziyati bir butun mezon sifatida olinishi kerak.

O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar semantik yaxlitlik, ko'chma ma'no, obrazlilik va baholovchanlik kabi umumiy belgilarga ega. Asosiy farqlar obraz manbalari, konnotativ daraja, polisemiya ko'lam va milliy-madaniy assotsiatsiyalarda namoyon bo'ladi. To'liq ekvivalentlar kamroq, qisman ekvivalentlar esa faolroq uchraydi; muqobilsiz birliklar milliy tafakkurning betakror unsurlarini saqlaydi. Qiyosiy-semantik tahlil frazeologik ma'noni faqat izoh bilan emas, balki kontekst, pragmatik vazifa va madaniy motivatsiya bilan birgalikda o'rganish zarurligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rahmatullayev Sh. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari. — Toshkent: Fan, 1966. — 464 b.
2. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. — Toshkent: O'qituvchi, 1978. — 408 b.
3. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. — Москва: Высшая школа, 1986. — 336 с.
4. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. — Oxford: Clarendon Press, 1998. — 338 p.
5. Dobrovol'skij D., Piirainen E. Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives. — Oxford: Elsevier, 2005. — 419 p.

6. Cowie A. P., Mackin R., McCaig I. R. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol. 2: Phrase, Clause and Sentence Idioms. — Oxford: Oxford University Press, 1983. — 685 p.